

"Child -Lordship"; Analyzing the theme of parents' educational approach with emphasis on verses and traditions

Mitra Bahrami ¹, Seyed Hadi Rezaian ², Mohamad Karami ^{3*}

¹ . Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Medicine, Kermanshah University of Medical Sciences, Kermanshah, Iran, e-mail: mitra.bahrami@kums.ac.ir

² . Assistant Professor, Imam Sadiq University (AS), Tehran, Iran, email, s.rezaeiyan@isu.ac.ir

³ * Corresponding Author, Associate Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Medicine, Kermanshah University of Medical Sciences, Kermanshah, Iran, email mohammad.karami@kums.ac.ir

ARTICLE INFO

Article type:
Research Article

Article History:
Received
September 11, 2023
Accepted
November 22, 2023

Keywords:
Child education,
childcare, education,
.....Islamic education

ABSTRACT

Islamic education and training in childcare has completely different educational characteristics. From this point of view, the discussion of appropriate stages and methods of education in this period is of special importance. The needs of the child in the period of sovereignty and the duties of the parents in this period, including three parts; Before pregnancy, it is the period of pregnancy and the beginning of birth, and the last part is the beginning of the babysitting period.

The moral education of children during the period of sovereignty (first seven years) is very sensitive and effective compared to the later periods, due to the difference in the characteristics and needs of children. In Islamic sources, the style of moral education of children in this period is considered important and has a gradual and long process.

The purpose of this research is to examine the educational duties of parents during the "child care" era with emphasis on verses and traditions. If parents know their duties based on Islamic principles, they will be more diligent in raising the child for his growth and perfection. The research method is descriptive and survey, using reliable library sources and based on the theme analysis method.

دانشگاه لرستان

شاپای الکترونیکی: ۸۹۴۴-۲۹۸۰

پژوهش های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی

<http://www.api.lu.ac.ir>

مقاله پژوهشی

«کودک سروری»: تحلیل مضمون رویکرد تربیتی والدین با تاکید بر آیات و روایات

میترا بهرامی^۱، سید هادی رضائیان مقدم^۲، محمد کرمی^۳*

^۱ استادیار گروه معارف اسلامی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه، کرمانشاه، ایران، ایمیل

mitra.bahrami@kums.ac.ir

^۲ استادیار، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران، ایمیل، s.rezaeiyan@isu.ac.ir

^۳ دانشیار گروه معارف اسلامی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه، کرمانشاه، ایران، (نویسنده مسنول) ایمیل

mohammad.karami@kums.ac.ir

اطلاعات مقاله

دریافت مقاله:

۱۴۰۲/۰۶/۲۰

پذیرش نهایی:

۱۴۰۲/۰۹/۰۱

واژگان کلیدی:

تربیت کودک،

کودک سروری، تعلیم و

تربیت، تربیت اسلامی

چکیده

تعلیم و تربیت اسلامی در دوره کودک سروری، دارای ویژگی های تربیتی کاملاً متفاوت است. از این جهت، بحث از مراحل و شیوه های مناسب تعلیم و تربیت در این دوره از اهمیت خاصی برخوردار است. نیازهای کودک در دوره سیادت و وظایف والدین در این دوره، شامل سه بخش؛ پیش از بارداری، دوران بارداری و آغاز تولد است که بخش اخیر، آغاز دوره کودک سروری است.

تربیت اخلاقی کودکان در دوران سیادت (هفت سال اول)، نسبت به دوره های بعد، به خاطر تفاوت ویژگی ها و نیازهای کودکان، بسیار حساس و تاثیرگذار است. در منابع اسلامی، سبک تربیت اخلاقی کودکان در این دوره، مهم تلقی شده و دارای فرآیند تدریجی و طولی است.

هدف این پژوهش، بررسی وظایف تربیتی والدین در دوران «کودک سروری» با تاکید بر آیات و روایات است. والدین در صورت شناخت وظایف خود بر اساس مبانی اسلامی، برای رشد و به کمال رساندن کودک، در تربیت او کوشا تر خواهند بود. روش پژوهش، توصیفی پیمایشی و با استفاده از منابع معتبر کتابخانه ای و مبتنی بر شیوه تحلیل مضمون است.

دین اسلام به عنوان دین جهان شمول تا قیامت برای زندگی انسان برنامه کامل و دقیقی دارد. تربیت کودک که از وظایف مهم والدین است نیز، از این قاعده مستثنی نیست و وظایف تربیتی والدین در دین مبین اسلام در دوران سروری کودک را می توان از قرآن و سنت استخراج نمود. با توجه به این که بیشتر دانشمندان و پژوهشگرانی که در مورد تربیت اخلاقی کودکان، مباحثی را مطرح نموده اند، هیچ کدام، مباحث اخلاقی برگرفته از آیات و روایات را ارائه نداده اند. ویژگی مهم این پژوهش این است که با توجه به آموزه های قرآنی و روایی، وظایف والدین برای تربیت اخلاقی کودکان را در دوران کودک سروری، ارائه کرده است. علی رغم تحقیقات انجام شده در زمینه تشویق و تنبیه، هنوز الگوی مناسبی جهت اجرا طراحی نشده است، اما مقاله حاضر به این مسأله پرداخته است. در مکتب تربیتی اسلام، نمونه های مختلف وظایف والدین به چشم می خورد که نمایانگر اهمیت تربیت کودکان در نگاه قرآن و حضرات معصومین (علیهم السلام) است. در منابع اسلامی، انسان موجودی است که روح خدا در او دمیده شده، و استعداد های رسیدن به کمال در درون او گذاشته شده است. این استعدادها در اثر تعلیم و تربیت صحیح، شکوفا می شوند، که در این میان، یکی از دوران های مهم تعلیم و تربیت اسلامی، دوران هفت سال اول است. و از آن جایی که شرایط و ویژگی های تربیتی در مراحل مختلف زندگی، کاملاً متفاوت است، و به میزان رشد و کیفیت هر مرحله بستگی دارد، از این جهت، بحث از مراحل و شیوه های مناسب تعلیم و تربیت در مرحله اول (دوران کودک سروری) از اهمیت خاصی برخوردار است.

۲- روش و مواد تحقیق

در این پژوهش به بررسی وظایف تربیتی والدین در دوران کودک سروری با تأکید بر آیات و روایات پرداخته شده است. بنابراین با توجه به نیاز امروزی والدین و کودکان، نیاز است که دیدگاه اسلام را تحلیل، بازشناسی و بیان نمود. از این رو، یکی از راه های به دست آوردن وظایف والدین، بررسی آیات و روایات با روش تحلیل مضمون است. رویکرد این پژوهش، کیفی است و روش تحقیق به کار رفته در آن، تحلیل مضمون است. از طریق این روش تحقیق، می توان به مفهوم متغیر مورد نظر از طریق مطالعه دقیق داده ها پرداخت. تحلیل مضمون، به خوبی، الگوهای موجود در داده های کیفی را شناسایی می کند. معمولاً تحلیل، شبکه ی مضامین ابزاری است که در تحلیل مضمون، کاربرد دارد. پژوهشگران علوم اجتماعی و انسانی، غالباً از تحلیل مضمون برای شناخت الگوهای کیفی و کلامی و تهیه کدهای مرتبط با آن ها استفاده می کنند (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۴). با توجه به این که در تحلیل مضمون، چهار تکنیک وجود دارد، در مقاله ی پیش رو، از تحلیل مضمون با تکنیک شبکه ی مضامین استفاده شده است. همچنین داده های مورد تحلیل در این روش، با استفاده از تکنیک تحلیل اسناد جمع آوری شده اند. برای تجزیه و تحلیل داده ها، از نرم افزار تحلیل مضمون NVivo 10 استفاده شده است. این نرم افزار، امکانات و ابزارهای مختلفی در اختیار پژوهشگر قرار می دهد که شامل امکان کدگذاری متن، تخصیص کدها به مضامین، مرتبط کردن یادداشت های پژوهشگر با کدها، قابلیت جست و جوی پیشرفته و عملیات بازخوانی داده های کدگذاشته شده را دارد (همان، ۱۶۳). نمونه گیری در این تحقیق از نوع هدفمند است. روش های نمونه گیری هدفمند به طور عمده و در ابتدا از روش های کیفی استفاده می شوند و عبارت اند از: گزینش واحدهای خاص، مبتنی بر هدف های خاص و مرتبط با پاسخ به سؤال های خاص تحقیق؛ بنابراین براساس تعریف فوق، نمونه گیری، به وسیله ی محقق صورت گرفته است و نمونه ها را با توجه به مفاهیم مورد نظر، اهداف و سؤالات تحقیق، انتخاب شده است. از آن جا که در این پژوهش، نمونه گیری، هدفمند است، حجم نمونه با جامعه آماری، برابر است.

لذا در این مقاله، به دنبال پاسخ به این سؤال هستیم که روش تحلیل مضمون، چه ویژگی‌ها و وظایفی را برای والدین در تربیت کودکان، در دوران کودک‌سروری، ذکر می‌کند؟ برای پاسخ به این سؤال، در ابتدا تمام آیات و روایات تربیت کودک را مورد تحلیل قرار داده و در ادامه، مطالب مرتبط با هم، تفکیک گردیده است، بنابراین از آنجا که هرگونه تغییر و اصلاح در روش‌های تعلیم و تربیت، مستلزم بررسی عمیق و واقع‌بینانه وضع موجود است، لذا، شناخت دقیق وظایف والدین در منابع روایی اسلام، بر مبنای یک تحقیق علمی، ضروری است. با توجه به کمبود تحقیقات در زمینه وظایف والدین در تربیت کودک در دوران سروری با توجه به آیات و روایات، پژوهشگر در این بررسی به دنبال آن است که «وظایف والدین در دوران کودک‌سروری، مطابق آیات و روایات، چیست؟» را به دست آورد تا بتوان به بیان اهمیت وظایف والدین در تعلیم و تربیت، و نیز ایجاد شیوه‌ای از سبک زندگی اسلامی بر اساس آیات و در دوران کودک‌سروری، جهت ایجاد وضع مطلوب، پردازد.

۳- مبانی نظری و مفاهیم

سروری کودکان، یعنی احترام به آن‌ها، همانند احترام به یک پادشاه که دارای عزت و جلال است و در برابر او، کسی خطا نمی‌کند و بهترین گفتار و کردار را دارد. این امر با شناخت ویژگی‌ها، فراهم نمودن نیازها و رعایت نمودن حقوق تربیتی کودکان در این دوره میسر می‌شود؛ بنابراین، سروری کودک، آن‌طور که در عرف مطرح است به معنی آزادی مطلق کودک یا اطاعت نمودن بی‌چون و چرا از دستورات و خواسته‌های او نیست، بلکه سروری کودک، تکریم عاشقانه کودک است که از جمله مصادیق آن، آزاد گذاشتن کودک در فعالیت‌هایش به خصوص در بازی، همراه با مراقبت و نظارت غیر مستقیم و اطاعت منطقی بر اساس نیازها و وظایف مرتبط به او است. بنابراین، با توجه به بررسی و تحلیل‌های انجام شده درباره مفاهیم کودک و سروری، این‌طور استنباط می‌شود که کودک سرور، کودکی است که در فاصله سنی تولد تا پایان هفت سال قرار دارد، مهم‌ترین مریانش، والدین هستند که در اکثر ابعاد وجودی خود به آن‌ها وابستگی دارد و شناخت ویژگی‌ها، نیازها و رعایت وظایف تربیتی مرتبط به او در این دوره نقش اساسی در تربیتش دارد، بر همین اساس، احترام و محبت، در تربیت او محوریت دارد.

جدول ۱- نیازهای کودکان در دوره سیادت (تولد تا هفت سال)

نیازهای کودکان در دوره سیادت	نیازهای کودکان در دوره سروریت
ارتباط شایسته	مراقبت و همراهی
آزادی	تغذیه مناسب و شایسته
ورزش‌های مناسب	هم‌فکری و توافق والدین
آموزش آداب و فضائل	محبت
حضور در اجتماع	احترام
... و	بازی

بنابراین، تربیت کودک در این دوران، تربیتی کریمانه است و یادگیری‌های او، بیشتر ضمنی و در لابلای ارتباط و بازی، محقق می‌شود. بنابراین، زبان کردار، بیش از زبان گفتار، در تربیتش مؤثر است.

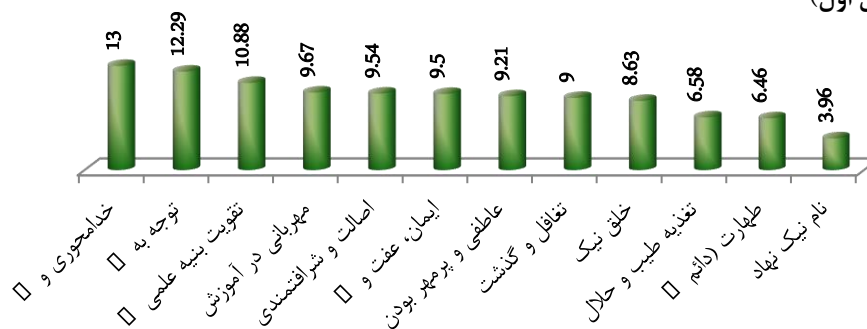
جدول ۲- شبکه حدیثی مرتبط به کودک، در هفت سال نخست زندگی (جاویدی کلاته جعفرآبادی، ۱۳۹۵، ۱۳۳)

فعل مرتبط	حدیث	معنی	وظیفه والدین	وظیفه در مراحل بعد
دع	امام صادق علیه السلام فرمودند: «فرزندت را رها کن تا هفت سال بازی کند» (ابن بابویه، ۱۳۸۵، ج ۳، ص ۴۹۲، ح ۴۷۴۳، طبرسی، ۱۳۷۰، ج ۱، ص ۴۷۷، ح ۱۶۴۷)	ترک‌کن، رها کن (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۴، ص ۴۰۰؛ قرشی بنایی، ۱۴۱۲، ج ۷، ص ۱۹۳)	رهاکردن برای بازی	تأدیب و همراه خود داشتن
یُرَبِّی	امام علی علیه السلام: «کودک، هفت سال، پرورش یابد» (ابن بابویه، ۱۳۸۵، ج ۳، ص ۴۹۳، ح ۴۷۴۶)	پرورش دادن، تربیت کردن	پرورش و تربیت فرزند	تأدیب، به خدمت گرفتن
یلعب	امام صادق علیه السلام در حدیث موثق می‌فرمایند: «فرزند، هفت سال، بازی کند، ...» (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۶، ص ۴۷، ح ۳)	بازی کردن	توجه و فراهم نمودن زمینه بازی برای فرزند	آموزش کتاب، آموزش حلال و حرام
یُرَخِّی	امام علی علیه السلام: «کودک، هفت سال در رفاه و آسایش باشد، ...» (طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۲۲۳؛ مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۰۱، ص ۹۶)	در رفاه و آسایش قرار دادن (معلوف، المنجد فی اللغة، ۱۳۸۳، ص ۲۵۴)	فراهم نمودن آسایش و رفاه کودک	تأدیب، به خدمت گرفتن
أَمِیْهَل	در حدیث موثق امام صادق علیه السلام می‌فرمایند: «مدارا کن با فرزندت تا شش ساله شود، سپس ...» (وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۹۳، ح ۲؛ کلینی، ۱۳۶۴، ج ۶، ص ۴۶، ح ۲)	مدارا کردن، رفق و مدارا، خوبی کردن (معلوف، ۱۳۸۳، ص ۷۷۸)	مدارا و خوبی کردن با کودک	تأدیب
إِحْمِل	امام علی علیه السلام فرمودند: «در آغوش بگیر فرزندت را شش سال و ...» (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۱، ص ۴۷۶)	در آغوش گرفتن، صبر کردن (معلوف، ۱۳۸۳، ص ۱۵۶)	در آغوش گرفتن و همراه داشتن کودک	تأدیب قرآنی، تأدیب با ادب خود
یُرْفِّ	از امیر مؤمنان (ع) نقل شده است: «کودک را تا هفت سال، عزیز بدان و او را خشنود کن و ...» (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۵، ص ۱۹۵)	(نیکی کردن) (معلوف، المنجد فی اللغة، ص ۲۷۰)، خشنود ساختن (آذرنوش، آذرتاش، ۱۳۹۳، ص ۲۷۹)، احسان کردن (مامقانی، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۴۹)	عزیز و محترم داشتن، نیکی کردن، احسان کردن، خشنود ساختن	تأدیب، به خدمت گرفتن

جدول ۳- وظایف والدین در دوران سروری

مؤلفه‌ها	میانگین رتبه	مؤلفه‌ها	میانگین رتبه
از آغاز تولد / خدامحوری و اخلاص در تربیت	13.00	از آغاز تولد/ عاطفی و پر مهر بودن	9.21
از آغاز تولد / توجه به مقتضیات زمان	12.29	از آغاز تولد / تغافل و گذشت	9.00
از آغاز تولد / تقویت بنیه علمی و عملی	10.88	قبل از تولد / خُلق نیک	8.63
از آغاز تولد / مهربانی در آموزش	9.67	دوران بارداری / تغذیه طیب و حلال	6.58
قبل از تولد / اصالت و شرافت‌مندی	9.54	دوران بارداری / طهارت (دائم الوضو بودن مادر)	6.46
قبل از تولد/ ایمان، عفت و پاکدامنی والدین	9.50	از آغاز تولد / نام نیک نهادن	3.96

جدول ۴- میانگین رتبه های وظایف والدین از منظر آیات و روایات در دوران سروری (هفت سال اول)

جدول ۵- ویژگی‌ها، نیازها و وظایف تربیتی کودکان سرور در یک نگاه

ویژگی‌ها	نیازها	حقوق تربیتی
شادی بخشی و آرامش آفرینی	مراقبت و همراهی	وظایف والدین قبل از انعقاد نطفه. مصادیق: شناخت معیارهای همسر شایسته اسلامی و انتخاب همسر، براساس آن معیارها
عاطفه محوری در ارتباط	تغذیه مناسب و شایسته	وظایف والدین قبل از انعقاد نطفه. مصادیق: طهارت، تغذیه حلال و طیب، افکار، گفتار و رعایت شرایط زمانی مناسب برای انعقاد نطفه
پذیرش استدلال مشفقانه، فرمانروایی	هم‌فکری و توافق والدین	وظایف والدین در دوران بارداری. مصادیق: تغذیه حلال و طیب، طهارت (به خصوص، دائم الوضو بودن مادر)، انجام واجبات و ترک محرّمات، تقید به نماز اول وقت، تلاوت منظم و مداوم قرآن، زیارت

اهل بیت علیه السلام و شرکت در مراسم مرتبط به آن‌ها، دعا، توجه به هم‌نشینی‌ها و محیط‌های حضور مادر، پرداخت صدقه، نذر و عهد و ...		
وظایف والدین از آغاز تولد. مصادیق: اذان و اقامه. پوشش نوزاد. تبریک و دعا. نام نیک. عقیقه. ختنه. تراشیدن سر نوزاد و صدقه دادن ...	محبت	ضعف جسمانی، آسیب‌پذیری
اکرام مادر. مصادیق: احترام او. مشورت با او و ...	احترام	عدم توانمندی در پذیرش مسئولیت قانونی
نام نیک و پسندیده. مصادیق: اسامی پیامبران و ائمه معصومین علیه السلام و اسامی بندگی	بازی	وابستگی به والدین
خدامحوری و اخلاص در تربیت. مصادیق: علاقه ممدوح به فرزندان	ارتباط شایسته و آزادی	عدم توانمندی در پذیرش مسئولیت مالی
توجه به زمان و مقتضیات آن. مصادیق: تحمیل نمودن آداب زمان خود به کودکان	ورزش‌های مناسب	آموزش‌پذیری
تقویت بنیه علمی و عملی والدین. مصادیق: مشورت، حفظ خود از معاصی و ...	آموزش آداب و فضایل	بازی‌گوشی
رعایت آداب تربیت. مصادیق: مهربانی در آموزش، گذشت و چشم‌پوشی از لغزش‌های کودکان، نرمی، کمک به او، کنار آمدن با او، اجتناب از تحریک کردن کودک، پرهیز از نصیحت او در جمع، پرهیز از سرزنش کردن.	حضور در اجتماع	گریه زیاد، علاقه به خاک، عدم کینه‌ورزی، عدم ذخیره‌سازی برای آینده، عدم تعلق به ساخته‌های خود

۵- یافته‌های تحقیق

-اهم وظایف والدین قبل از تولد

از مهم‌ترین وظایف تربیتی والدین در تربیت کودکان، رعایت نکات قبل و حین تولد است. بنابر روایات، وظایف والدین، قبل و حین تولد، نقش ویژه‌ای در تربیت کودک دارد و رعایت کردن آن نکات در این دوران، دارای اهمیت ویژه‌ای در تربیت کودکان است. یکی از مهم‌ترین وظایف تربیتی والدین در تربیت کودکان، رعایت نکات قبل از تولد است. از آن‌جا که بنا بر روایات، زمینه‌سازی‌های قبل از تولد، نقش ویژه‌ای در تربیت کودک دارد، انجام این وظایف، دارای اهمیت خاص در تربیت کودکان است. برخی از مهم‌ترین وظایف والدین قبل از تولد، براساس آیات و روایات، عبارت است از: رعایت آداب و شرایط انتخاب همسر شایسته، رعایت

آداب و شرایط انعقاد نطفه، رعایت آداب و شرایط دوران بارداری، رعایت آداب و شرایط زمان تولد که در ادامه برخی از این موارد ذکر شده است.

در آیات و روایات متعددی، به بیان ویژگی‌های همسر شایسته اشاره شده است که برخی از مهم‌ترین آن‌ها در قرآن عبارت است از: ایمان (زوج و زوجه)، عدالت زوج، عفت و پاک دامنی زوجه، رازداری زوجه، مسلمان، مؤمن، ملازم بندگی، خاشع، تائب و عابد و صائم زوجه است و در روایات به برخی از این ویژگی‌ها هم‌چون: ایمان، دین‌داری، اخلاق نیک، عقل و هوش، عفت و پاکدامنی، اصالت و شرافت خانوادگی برای همسر شایسته، اشاره شده است. بنابراین از وظایف تربیتی والدین است که در انتخاب همسر به این ویژگی‌ها توجه نمایند تا بتوانند فرزندان شایسته‌ای تربیت کنند. به نظر می‌رسد در آموزه‌های اسلام، توجه به مادر و ویژگی‌های او، بیشتر است، شاید این به خاطر مسئله فرهنگی «خواستگاری مرد از زن» باشد که در جامعه اسلامی، رایج است و احتمال دیگر این‌که، به نقش اساسی‌تر مادر در تربیت فرزندان و اهمیت آن اشاره دارد. هم‌چنین بیانگر مسئولیت پدران در تربیت فرزندان است.

ایمان زوجین: یکی از شواهد این معیار، آیه ۲۲۱ سوره بقره است. در این آیه، مهم‌ترین ویژگی همسر (زوجه و زوج) شایسته، ایمان او ذکر شده است. با توجه به آیه ۶ سوره تحریم، مشخص می‌شود که ایمان والدین در تربیت فرزندان و حفظ آن‌ها از آتش، نقش بسیار مؤثری دارد. خداوند ابتدا به این زمینه مهم اشاره نموده بعد از آن حکم حفظ نفس و اهل را از آتش به مؤمنین می‌دهد. یکی دیگر از شواهد، آیه ۵ سوره تحریم است. که به ایمان زوجه اشاره شده است.

اخلاق نیک: در قرآن، چندین معیار اخلاقی برای همسر (زوجه) شایسته معرفی شده است که از جمله آن؛ عفت و پاکدامنی، رازداری، مطیع خدا و همسرشان به خاطر خدا، ... آیه ۵۸ سوره اعراف، آیه ۳ و ۵ سوره تحریم، مؤید این معیار است. هم‌چنین در روایت آمده که به بد اخلاق، دختر ندهید. (وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۴)

عقل و خرد: زوجین هرچه عاقل‌تر باشند، بهتر می‌توانند همسر داری کنند و وسیله آسایش و خوشی برای یکدیگر و تربیت فرزندان فراهم سازند. عقل و هوش زن و شوهر در فرزندان نیز تأثیر دارد، فرزندان زوجین فهیم و هوشمند، غالباً هوشمند می‌شوند، والدین باهوش و عاقل، بهتر می‌توانند نسبت به تعلیم و تربیت فرزندان، انجام وظیفه نمایند به همین دلیل، سفارش به این نکته در روایات، بسیار وارد شده است. (وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۸۴)

اصالت و شرافت خانوادگی: در روایاتی، رسول خدا (ص) به معیار اصالت و شرافت خانوادگی اشاره نموده‌اند (مقتی، ۱۴۱۹، ج ۱۵، ص ۸۵۵، ح ۴۳۴۰۰)

-برخی از وظایف والدین در دوران بارداری

والدین، به خصوص مادر، شایسته است سعی در رعایت و انجام وظایف بارداری نمایند؛ زیرا تأثیر زیادی در تربیت اخلاقی کودکان، به خصوص در زمینه ایجاد فضیلت‌هایی هم‌چون: خوش اخلاقی، پاکدامنی، بردباری و غیره خواهد شد. هم‌چنین جلوگیری از ایجاد رذیلت‌هایی هم‌چون حرص، کوردلی و بخل و ... دارد. بر این اساس در روایات متعدد، خواندن قرآن به خصوص سوره‌های: یس، صافات، آیه الکرسی، قدر، توحید، تین، حمد، فتح، دهر، کوثر، نصر، واقعه، نحل، تبارک، نور، فرقان، محمد، صافات، عصر، ذاریات، انعام، حدید، حشر، جمعه، تغابن، حج و فاطر با برنامه‌ای منظم و خاص، برای ایام بارداری سفارش شده است. هم‌چنین، خوردن برخی خوراکی‌ها، طبق برنامه منظم و خاصی، برای دوران بارداری سفارش شده است، از جمله این خوراکی‌ها، عبارت است از: خرما، خربزه، عناب، عسل، کندر، انجیر، تخم مرغ، انار، به، شیر، بادام، سیب و کباب گوشت است (ر.ک: مراه العقول، تربیت

فلسفی، مفاتیح الحیاه، ریحانه بهشتی و...). در شواهد فراوانی در آموزه‌های اسلام به این مسئله اشاره شده است، از جمله این که پیامبر خدا(ص) سفارش خوردن خربزه با پنیر نموده‌اند که موجب خوش چهره و خوش اخلاق بودن نوزاد می‌گردد». (مجلسی، ۱۴۱۴، ج ۶۴، ص ۲۹۹؛ قطب راوندی، بی تا، ص ۱۵۱، ح ۴۰۵؛ طبرسی، ۱۳۷۰، ج ۱، ص ۳۷۲، ح ۱۲۳۰) سفارش شده است که هرگاه همسرت باردار شد، با او آمیزش مکن، مگر این که وضو داشته باشی؛ زیرا، اگر فرزندی میان شما به وجود آید، کوردل و بخیل می‌گردد». (ابن بابویه، ۱۳۸۵، ج ۳، ص ۵۵۲؛ ابن بابویه، ۱۳۸۵، ص ۵۱۵)

در مورد نامگذاری فرزند نیز آمده که «بر فرزندان، قبل از آن که متولد شود، نام بگذارید و اگر نمی‌دانید دختر است یا پسر، آنان را به نام‌هایی که هم برای پسر است و هم برای دختر، بنامید؛ زیرا فرزندان سقط شده شما، وقتی روز قیامت با شما ملاقات کنند در حالی که نام بر آن‌ها نگذاشته‌اید، به پدر خود می‌گویند: چرا بر من نام نهادی؟ و پیامبر خدا، محسن (فرزند سقط شده زهرا سلام الله علیها) را پیش از آن که به دنیا بیاید، نام نهاد» (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۶، ص ۱۸، ح ۲، ابن بابویه، ۱۳۹۸، ص ۶۳۴).

اهم وظایف والدین از آغاز تولد

- خدامحوری و اخلاص در تربیت

یکی دیگر از مهم‌ترین وظایف تربیتی والدین در رابطه با کودکان به خصوص در دوره سیادت، خدامحوری و اخلاص در تربیت است؛ آیه ۲۳۳ سوره بقره و آیه ۲۴ سوره توبه و حدیث امام صادق (علیه السلام) به آن اشاره شده است. در آیه ۲۳۳ سوره بقره؛ با توجه به جمله «وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» مشخص می‌شود که ضرار و دشمنی سبب می‌شود که از ظاهر اعمال تجاوز نموده، به نیت نیز سرایت کند و در نتیجه، پاره‌ای از دشمنی‌هایی که در صورت عمل، ظاهر نیست، انجام دهند، دشمنی‌هایی که بعداً اثرش معلوم خواهد شد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۳۵۹-۳۶۴)؛ بنابراین، تقدم تقوا بر عمل، بیانگر اهمیت نیت و اخلاص در عمل والدین، برای تربیت کودک در دوره سیادت، در تمام ابعاد تربیتی است، هم‌چنین اشاره به صفت بینایی خداوند، بیانگر اهمیت بالای مسئله است؛ زیرا خداوند، احاطه کامل بر نیت و عمل والدین در مورد تربیت کودک دارد.

در آیه ۲۴ سوره توبه با توجه به مباحث روایی و سیاق آیات قبلی این طور برداشت می‌شود که: چون معمولاً عاطفه و محبت والدین به کودکان خردسال، بسیار زیاد است و ممکن است محبت کودک بیش از محبت خدا و رسول خدا در دل والدین باشد. آیه می‌تواند برای تربیت کودک در هفت سال اول نمود خاصی داشته باشد و لسان خشونت آیه (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۹، ص ۲۸۷)، والدین را متوجه این مسئله کند که در تربیت کودک خود، خدامحور باشند که در غیر آن صورت، هدایت نمی‌شوند و از آن جا که هدایت والدین، نقش بسیار مؤثری در هدایت فرزندان دارد، در غیر این صورت، نه تنها باعث فسق خود و عدم هدایت خود می‌شوند، بلکه باعث عدم توفیق و عدم هدایت فرزندان نیز می‌شوند و با توجه به آیه ۶ سوره تحریم که مسئولیت الزامی والدین، حفظ خود و اهل خود از آتش بود، می‌توان برداشت نمود که در تربیت اخلاقی کودک، خدامحوری والدین از عوامل بسیار مؤثر است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۹، ص ۲۸۸-۲۷۶).

هم‌چنین حدیث امام صادق(ص) مؤید این مسئله است که به احسان معلم در زمینه اخلاص در تعلیم (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱۰، صص ۳۵۶-۳۵۵) فرمودند:

«برای آموزش، مزد مگیر، گفتم: برای آموختن شعر و نامه‌نگاری و همانند آن‌ها، با قرارداد حقوق می‌گیرم. فرمودند: اشکال ندارد، به شرط آن که کودکان را در شرایط مساوی، آموزش دهی و برخی را بر برخی برتری ندهی» (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۵، ص ۱۲۱)

-توجه به زمان و مقتضیات آن

یکی دیگر از مهم‌ترین وظایف تربیتی والدین در رابطه با کودکان به خصوص در دوره سیادت، توجه به زمان و مقتضیات آن است. امام علی (ع) در این زمینه می‌فرماید: «آداب و رسوم خود را به فرزندان تحمیل نکنید، زیرا آنان برای زمانی غیر از زمان شما آفریده شده‌اند». (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴، ج ۲۰، ص ۲۶۷)

-تقویت بنیه علمی و عملی والدین

یکی دیگر از مهم‌ترین وظایف والدین در رابطه با کودکان به خصوص در دوره سیادت، تقویت بنیه علمی و عملی است. از آن‌جا که، ارتباط درست و منطقی با کودکان، دارای پیچیدگی‌ها و ژرفای گسترده‌ای است، تربیت آن‌ها مستلزم دانش، فهم، تجربه کافی و توانمندی در تجزیه و تحلیل مسائل مربوطه است؛ بنابراین هر چه اطلاعات دینی و تربیتی والدین بیشتر و عمیق‌تر باشد، شیوه‌های رفتاری با فرزندان کارآمدتر و نتیجه بخش‌تر می‌گردد. در آیه ۶ سوره تحریم و آیه ۶ سوره طلاق به این مطلب اشاره شده است. در آیه ۶ سوره تحریم، تقدم «انفسکم» بر «اهلیکم» بیانگر این مطلب است که لازمه حفظ خانواده از مسائلی که باعث عذاب آن‌ها می‌شود، شناخت و آگاهی است تا از این طریق، هم خود، عامل به آن‌ها باشد، هم با این شناخت‌ها و رفتارهای مبتنی بر آن، باعث حفظ خانواده، به خصوص کودکان خود از معاصی شود و در آیه ۶ سوره طلاق، اشاره به وجوب مشورت والدین در مورد تربیت کودک شده است، لذا، امر به مشورت والدین، آن‌ها را موظف به ضرر نرساندن به کودک نموده است و با توجه به عبارت «لَا تَضَارُّوهُنَّ» ضرر رساندن عام را منظور است که شامل ضرر در بُعد تربیتی و اخلاقی نیز می‌شود (ر. ک: طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۹، ص ۵۳۲-۵۳۳). لذا، مشخص می‌شود که مشورت والدین، باعث افزایش آگاهی و انتخاب تصمیم صحیح‌تر در عرصه تربیت کودکان می‌شود.

-رعایت آداب تربیت

یکی دیگر از وظایف تربیتی والدین، رعایت آداب تربیت در دوره سیادت است که برخی از آن‌ها براساس آموزه‌های اسلام، عبارت است از: مهربانی در آموزش، گذشت، چشم‌پوشی از لغزش‌های کودکانه، نرمی، کمک به او، کنار آمدن با او، اجتناب از تحریک کودک، پرهیز از نصیحت او در جمع و پرهیز از سرزنش کردن کودکان است. لذا با توجه به این‌که، خشم، یکی از آثار نصیحت کردن در جمع است، والدین باید کودکان زیر ۷ سال را هم‌چون امیران، در خلوت و تنهایی نصیحت کنند و با استدلال در حد فهم، کار غلط و اشتباه آنان را دوستانه و بیانی شیرین به آن‌ها یادآور شوند، البته این نکته را علاوه بر والدین، همه افرادی که به‌عنوان مربی و بزرگ‌تر کودک در تربیت اخلاقی او نقش دارند، باید رعایت کنند.

در ادامه به برخی از شواهد مرتبط اشاره شده است: از جمله شواهد، حدیث امام سجاد (ع) است که می‌فرماید: «حق خردسال، مهربانی در پرورش و آموزش او، گذشت از او، چشم‌پوشی بر او، نرمی با او، کمک به او و پرده‌پوشی از لغزش‌های کودکانه او، کنار آمدن با او و اجتناب از تحریک کردن او است؛ زیرا این روش‌ها به رشد وی نزدیک‌تر است» (ابن بابویه، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۶۲۵، ح ۳۲۱۴، ابن بابویه، ۱۳۹۸، ص ۵۷۰، ح ۱؛ نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۱، ص ۱۶۷؛ ابن ابی شیبیه، ۱۴۰۹، ص ۲۷۰؛ بحرانی، ۱۴۰۰، ج ۱۴، ص ۱۴۴).

مراد از ترحم در آموزش این است که بر کودک سخت‌نگیرند و اگر بدی از او صادر شد، او را عفو کرده و چنان آن بدی را بپوشانند که کودک نفهمد که این شخص از خطای او مطلع شده، با او با رفق و مدارا رفتار کنند و او را در همه امور از نفقه و لباس و دیگر مسائلی که بر او پیش می‌آید، مدد نمایند؛ چون خداوند بر کودک تکلیف نداده و او را مجازات نمی‌کند، باید تأدیب او از روی همواری و مدارا

باشد، طوری که سبب آسیب به او نشود (مجلسی، ۱۴۱۴ق، ج ۸، ص ۷۹۳). در احادیثی دیگر امام(ع) به تأثیر سوء سرزنش و نصیحت در جمع اشاره نموده، می‌فرمایند: «زیاد سرزنش نکنید که کینه می‌آفریند و دشمنی پدید می‌آورد». (آمدی، ۱۳۷۳، ص ۷۶۴)

«امام علی(ع) در وصیت به فرزندش (امام) حسن(ع) فرمودند: پسر! ... سرزنش زیاد، فرد را به لجبازی (و پرویی) وامی‌دارد» (مجلسی، ۱۴۱۴، ج ۷۴، ص ۲۱۲). «درشت‌گویی و نکوهش فراوان، دل‌ها را از خشم پر می‌کند و دوستان را نگران می‌سازد» (آمدی، ۱۳۷۳، ص ۵۲۶). «نصیحت کردن به کسی در جلو اشخاص، سرکوفت‌زدن است، نه نصیحت» (آمدی، ۱۳۷۳، ص ۷۲۰). «زیاده‌روی در نکوهش کردن، آتش ستیزه‌گری و لجاجت را می‌افروزد» (مجلسی، ۱۴۱۴، ج ۷۴، ص ۲۱۲).

۶- نتیجه‌گیری

تربیت اخلاقی کودکان در دوران سیادت و سروری یعنی در دوران هفت سال اول زندگی کودک نسبت به دوره‌های بعد، به خاطر تفاوت ویژگی‌ها و نیازهای کودکان بسیار حساس و تاثیرگذار خواهد بود. به همین دلیل در منابع اسلامی، اخلاق و تربیت اخلاقی کودکان در دوره سروری یعنی تا پایان هفت سال را دغدغه مهم تلقی می‌کنند. تربیت اخلاقی، دارای فرآیند تدریجی است که با توجه به آیات و روایات در این زمینه از قبل از تولد و قبل از خلقت، شروع می‌شود. وظایف والدین در تربیت دوران سروری، شامل سه دوره قبل از بارداری، دوران بارداری و بعد از به دنیا آمدن می‌شود. وظایف والدین در دوران قبل از بارداری کودک مربوط به نحوه انتخاب همسر است که باید ایمان، شرافت و اصالت خانواده، اخلاق نیکو و غیره مد نظر قرار بگیرد. وظایف بعدی مربوط به دوران بارداری است که وظیفه مادر به خاطر نقش خطیری که دارد، بیشتر و مهمتر است. سپس وظیفه والدین از آغاز تولد شروع خواهد شد. با بررسی مسئله تربیت اخلاقی در این دوره، بر اساس آموزه‌های اسلام، خدامحوری، مهربانی در آموزش، تغافل و گذشت در خطاهای کودک و... تربیت کودک، همراه با تربیتی کریمانه که بر پایه احترام و محبت با ارتباط عاطفی قوی، همراه با اعمال و فعالیت و بازی تحقق می‌یابد.

هم چنین از وظایف اخلاقی والدین، تعامل عاطفه محور بین خود و کودک در جهت شکوفا سازی و تقویت استعداد های اخلاقی فطری او و یاری رساندن به وی جهت کسب فضایل اخلاقی و پیشگیری از برخی از رذایل اخلاقی است. این امر با مدد زمینه سازی آموزش های مستقیم و غیر مستقیم و تمهیدات با مهر و عاطفه و عاشقانه متناسب با ظرفیت وجودی کودک و با استمداد از الطاف الهی محقق می‌شود؛ در مدار آموزه های اسلامی حرکت کردن، موجب نگهداری و حفاظت کودک از خطرات اخلاقی می‌شود تا کودک بتواند بر مبنای کتاب الهی در مسیر الهی به سوی قرب الهی هم حرکت کند. از دیگر وظایف والدین بر اساس شرایط و مقتضیات زمان، این است که برای کمک به کودک در راستای دست یابی به مهارت ها، دیدگاه ها و گرایش ها که وی را انتخاب و تصمیم گیری موثر اخلاقی کمک می‌کند، قادر می‌سازد که به کسب فضایل برسد.

منابع

۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبه الله (۱۴۰۴) شرح نهج البلاغه محقق و مصحح، ابراهیم، محمد ابوالفضل، قم: مکتبه آیت الله مرعشی نجفی. ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، انتشارات علامه.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۸۵)، علل الشرایع، قم: المکتبه الحیدریه.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۹۸)، خصال، تهران: کتابچی.
۴. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳) من لا یحضره الفقیه، محقق و مصحح غفاری، علی اکبر، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم
۵. ابوبکر بن ابی شیبه (۱۴۰۹)، الکتاب المنصف فی الاحادیث و الآثار، محقق الحوت، کمال یوسف، ریاض: مکتبه الرشد
۶. آذرنوش، آذرتاش، (بی تا) فرهنگ معاصر عربی به فارسی، تهران: نشر نی.
۷. اربلی، علی بنیسی، کشف الغمه فی معرفة الائمه. قطب راوندی سعید بن هبت الله، قم: مدرسه الامام المهدي.
۸. آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۷۳) غررالحکم و دررالکلم، محمد خوانساری، تهران: انتشارات امام. حر ۹. عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹) تفصیل وسائل الشیعه از تحصیل مسائل الشریعه، محقق و مصحح، موسسه آل البيت علیهم السلام، قم: موسسه آل البيت علیهم السلام. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۴) فروع کافی، تهران: قدس.
۱۰. بحرانی، هاشم بن سلیمان (۱۴۱۵)، تفسیر البرهان فی تفسیر القرآن، محقق، بنیاد هیأت و تحقیقات اسلامی مدرسه البعثه، قم: الدراسات اسلامیه
۱۱. طباطبایی، محمد حسین، (۱۳۷۴) تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی،
۱۱. طبرسی، حسن بن فضل (۱۳۷۷) مکارم الاخلاق، قم: شریف رضی.
۱۲. طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۳۷۵) مجمع البحرين، تهران: کتابفروشی مرتضوی
۱۳. قرشی بنایی، علی اکبر (۱۴۱۳)، قاموس القرآن، چاپ ششم، تهران: اسلامی
۱۴. کلینی، رازی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۸) الکافی، محقق و مصحح، علی اکبر، آخوندی، محمد، تهران: اسلامیه
۱۵. مامقانی، عبدالله، (۱۴۱۳)، مرآه الکمال لمن رام مصباح العمال قم: مهر.
۱۶. متقی، علی بن حسام الدین، (۱۴۱۹) کنز الاعمال فی سنن الاقوال و الافعال، بیروت: دارالکتاب العلمیه.
۱۷. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۴) بحار الانوار، موسسه الوفا.
۱۸. مجلسی، محمد باقر (۱۴۱۴) مرآه العقول اخبار آل الرسول، محقق و مصحح، رسولی محلاتی، سیدهاشم، تهران: دار الکتب الاسلامیه
۱۹. نوری، محمد تقی (۱۴۰۸) مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، محقق و مصحح موسسه آل البيت علیهم السلام، قم: موسسه آل البيت علیهم السلام.